

Същност на правния спор

Елица Куманова

***The Essence of Law Controversy:** The paper reveals the fundamental characteristics of the law controversy on the basis of comparison with different social issues. It depicts the place of the law controversy among other law issues and studies it as law fact for realization of the protection of subject rights.*

***Key words:** Law, law controversy*

ВЪВЕДЕНИЕ

Човешкото поведение представлява изключително сложен феномен. От гледна точка на организираността на живата материя всички живи същества извършват определени движения. Но поведението на хората се отличава с вътрешна детерминираност, със съзнание за крайните резултати и с воля да се постигнат предварително поставените цели. Всички участници в комуникацията вярват, че останалите спазват правилата и тази вяра е основен легитимиращ фактор за тяхното поведение. Интерпретирането на социалните правила като конвенции или производни от волята на човека споразумения се развива в две насоки - на аргументацията и на диалога и има за задача ненасилственото отстраняване на конфликти. Дискурсната етика и практическия дискурс са средството за постигане на социален консенсус, координация на социалните действия и създаване на ефективен социален ред, обвързващ социалните субекти.

Човешкото общуване е „съ-съществуване“, „съ-битие“. Смисълът на правото е в това да подрежда битието. Правото е необходимо като ред, който предписва модели за масово, социално значимо поведение. Комуникативният обществен разум, който поражда общото съгласие е ценностно ориентиран. Общото съгласие е психически акт, който свързва ценностите с аксиологическото основание в правото. Ценностно основаното съгласие е основание на изпълнението му. Задължаването, съгласието да се изпълни, е едно обвързване за осъществяване на дължимото. Едно юридическо правило е социално валидно, докато съществува общо съгласие върху него като ценност, което кара хората да го възприемат като дължимо, да се обвързват с него и да го изпълняват.

Правото предписва не просто определено поведение, а мяра за определено поведение. Тази мяра се формулира като изискване за определено действие или бездействие, което се дължи и което се очаква. Това поведение като съдържание на дължимото е формулирано абстрактно като общи, непersonифицирани права и задължения. Когато те се реализират от своите адресати предписаното поведение се реализира чрез правомерни действия, чрез спазване на предписанието. Когато обаче е налице неизпълнение на предписанието, имаме неправомерно поведение – правонарушение и право на защита.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Гражданското общество се характеризира със съвместно съществуване на конкурентни цели, като освен това за него са характерни свободата на събранията и многообразието на мненията, свободата на пазарния обмен и институцията на индивидуалната собственост, многообразието от способности за защита на правата на гражданите и решаването на спорове. Обвързването на правния спор с реализирането на основното субективно право на защита и разглеждането му единствено като юридически факт, който поражда процесуални последици, е неизменна традиция в българската доктрина. Но разглеждането на правния спор единствено в този аспект значително стеснява обема на понятието. Зад общоприетия смисъл неизследвани остават характерните белези на правния спор. По този начин придаването на различен

смисъл на научните понятия и тяхното интерпретиране се явява сблъсък между посланието от предишните значения и последващото му разбиране. Затова е наложително изследването на същността правния спор освен основание за реализиране на правото на защита да включва и неговата социална значимост.

2. Правото на защита е сред основните права на гражданите на Р България и е гарантирано от разпоредбите на Конституцията. Разпоредбата на чл. 56 от Конституцията гарантира равен достъп до средства за защита. Всички хора са равни пред закона и имат право, без никакво различие, на равна законова защита. Когато възникне заплаха за определен законен интерес, се поражда и конституционното право на съответна защита, гарантирана на гражданите с Правото на защита по чл. 56 от Конституцията има всеобщ, универсален характер. Като основно право на гражданите то е неотменимо - чл. 57, ал.1 от основния закон.

Разпоредбата на чл. 56 от Конституцията може да действа и самостоятелно като последна защитна възможност, щом други не са предвидени. Правото на защита може да има различни проявни форми, в това число и обяснения и изслушване на гражданите, чиито права и законни интереси са застрашени от различни държавни органи и институции. Реализирането на правото на защита на българските граждани може да се осъществи по два основни начина, – със съдействие на институция и без съдействие на институция, - които предопределят и основното подразделение и съответните функции на защитните средства, а оттам и алтернативните способности за решаване на спорове.

Когато правният субект, който се явява титуляр на нарушеното право, във връзка с чието осъществяване е възникнал правен спор, се обърне с молба за съдействие към институция – съд, арбитраж, медиатор, омбудсман, административен орган – защитата се осъществява по процесуален ред. За този вид решаване на спорове е характерно, че то се задвижва от ситуация на конфликт – при оспорване или накърняване на права и при извършване на неправомерни действия. Когато е нарушена диспозицията на материалноправната норма, правата и задълженията следва да бъдат защитени чрез прилагане на санкционната част на правната норма. Това е непосредственото условие за привеждане на процесуалноправните норми в действие и реализирането на защитни мерки. Последните може да се дефинират като предвидени в правните норми възможности, предоставени на изправната страна в правоотношението, с цел принуждаване на неизправната страна да изпълни своите задължения или получаване на компенсация на понесените вреди.

При наличието на предвидените в нормативен акт условия и предпоставки, защитния орган дължи защита. Това не е само негово задължение спрямо държавата в изпълнение на възложената му правозащитна функция. То е задължение и спрямо правния субект, който се нужда е от защита и има право на защита.

Гражданският процес е средство за защита срещу незаконосъобразното развитие на правоотношенията в частното право. Възникналият правен спор се решава окончателно със силата на присъдено нещо. Неговата цел е възстановяване на дължимото законосъобразно състояние. Правният спор е външно проявено противоречие на действия на правните субекти, което има две форми – неоснователно отричане на правото и корелативното задължение или неоснователно претендиране на субективното право. При изпълнение на юридическото задължение липсва съвпадение между дължимо и фактическо поведение и оттам и реализиране на права. Възможно е и такава поведение, което цели да осуети реализирането на субективното право чрез осуетяване на неговата защита. Задача на съдебната защита е възстановяване на законосъобразното развитие на правоотношенията чрез защита на правоимащия и санкция спрямо правонарушителя. Характерна особеност на този вид защита е, че правозащитния орган е организационно откъснат и обособен и дава дължимата защита като независим защитен орган. По това се отличава от самоза-

щитата като средство за осъществяване на нарушени права. Законът предписва право на защита, за да се обезпечи гаранцията за нейното удовлетворяване.

Правото на защита и задължението тя да се даде образуват процесуално правоотношение между защитния орган и лицето, което търси защита. Така на практика „правото на защита в хода на едно гражданско дело се състои в гарантирана от закона възможност за участие в производството и въздействие върху изхода на процеса чрез процесуални действия“.

Гражданският процес охранява всички материални правоотношения, които са регулирани диспозитивно чрез метода на равнопоставяне на правните субекти. Поради разликите в естеството на субективните права, регулирани от различни правни отрасли, гражданският процес се съставен като система от защитни производства. В нея се изразява диференциацията на защитата, отразяваща диференциацията на нуждаещите се от защита права. Конституцията на Република България е прогласила принципа за пълна правораздавателна компетентност на съдилищата.

Проява на несъдебен исков процес е доброволният арбитраж. Той не е в противоречие с вече прогласения принцип, защото упражняването на правораздавателната компетентност е изключена по волята на спорещите страни, които овластяват трето лице да разреши правния спор. Арбитражното споразумение е договор за арбитраж, с който се възлага решаване на спорове относно договорно или извъндоговорно частноправно имуществено правоотношение. Последниците от неговото сключване са процесуални, защото поражда между страните по него насрещни права и задължения за сътрудничество при осъществяване на арбитража, поражда компетентност за арбитражния съд да разгледа и реши правния спор. Правните последици на арбитражното решение са процесуални, публичноправни и се състоят в сила на присъдено нещо.

Решаването на спорове и защитата на нарушени права по административен ред е друг способ за защита чрез съдействия на институция. Тя е предвидена за защита на нарушени субективни права в административните правоотношения на изпълнително-разпоредителната дейност на административните органи. Тази дейност е изпълнителна, защото органът непосредствено изпълнява правните предписания и разпоредителна, защото разпорежда на правните субекти да изпълнят задълженията си, да съблюдават точно предварително определено поведение. Когато при осъществяване на тази дейност субективните права са нарушени, по жалба на заинтересован правен субект или по сигнал и предложение на трети правен субект се заделят средства за упражняването на вътрешноведомствения контрол. Той се изразява в различни правни въздействия. Освен това съществуват широки възможности за съдебно обжалване на всички видове административни актове на всички видове и степени административни органи. В това се състои правораздавателният контрол върху административните актове. Основен предмет на съдебния процес е спорът за законсъобразност на акта, с който се създават, уважават, отказват субективни права и юридически задължения.

Средство за защита на субективните права се явява и институцията на омбудсмана, която съществува като гаранция за развитието на автономно, активно гражданско общество. Институцията на омбудсмана е извънсъдебно средство за защита на човешките права и свободи, когато е налице нарушаване на изискванията за законсъобразност и правилност на административните актове. Общественият посредник е длъжен да осигури равни възможности на гражданите да защитят правата и законните си интереси при прояви на некомпетентност, и недобросъвестност от страна на административните органи, които могат да се изразят например в непредоставяне на административни услуги или неспазване на процедури за издаване на административни актове.

Когато титуляря на нарушеното право извършва сам правомерни правни действия за защита, без съдействието на институция, срещу нарушителя на права-

та, защитата се превръща в самозащита. Тя се отличава от защитата, защото „не се изнася като нея от държавата в лицето на нейните органи“. Въпреки това тя не е произволна, а е предвидена в различни нормативни актове, чиито норми уреждат нейното реализиране. Тя се характеризира най-вече с това, че „при нея употребата на сила става законно право на заинтересованото лице, при условията, предвидени в закона“.

3. Разрешаването на правния спор има едно специфично значение – установяване на истината и правдата в социалните отношения. Истината е онтологическа категория, присъща на битието като цяло. Тя отразява реалната действителност, такава каквато е тя извън човека и която при определени условия подлежи на въздействие от негова страна. Правдата е рефлексия на действителността, тя отразява пречупването на реалността през призмата на ценностите и културологичните аспекти на обществото.

Истината е социален факт; действителността, такава, каквато е; отражение на съществуващото. Правдата е нещо повече – тя е израз на оценката за проекцията на действителността; рефлексия на очакванията; отражение на дължимото. Самият термин правда – прав-да – е близък до справедливост, поради което неправилно е отъждествява с него. Справедливостта е принцип, начало; правдата е субективната ценностна йерархия. Субективното обаче не означава лично. Правдата е общоприетата система от ценности. Личността може само да ги градира, като следва приетата обществена традиция или като ги промени, пререди. Правото трябва да държи сметка за общата градация на ценностите.

Всеки човек има собствена правда, чрез която измерва битието и създава собствената си позиция. Това обяснява и феномена защо при едни и същи обстоятелство някои индивиди предпочитат да не разрешават възникналия правен спор, а да се примирят с новите обстоятелства дори когато те са по-неблагоприятни за тях.

4. Правният спор притежава характеристики, присъщи и на други социални явления, а именно социалния конфликт, протеста, конформизма, девиантното поведение. Възниква въпросът дали правният спор и спора като социално явление притежава белезите на социалния конфликт. Социалният конфликт е отделен вид конфликт, който притежава белезите на родовото понятие. По принцип значението на конфликта се крие в отстраняване на дисоцииращите елементи и възстановяване на единството, което се проявява по различен начин в различните общества. В либералните общества на конфликтите се гледа като на баланс между индивидуални интереси и свободи с цел разширяване на автономията на индивидите. При тоталитарните и авторитарните общества конфликтите се примат като заплаха за съществуването на социалната система, която е изградена на принципа на всеобхватния контрол. Източниците на конфликтни поведения варират според „моделите на социална мобилност, стремежа и постигането на статус, разпределението на властта и богатството.“ Оттук е и разликата между социален конфликт и социална промяна. Конфликтите могат да доведат до промени в системата при нейното запазване или създаване на нова система. Социална промяна е налице когато системата се приспособи и нагоди към конфликтната ситуация, без това да доведе до нейното разпадане.

Като правно явление протестът се свързва с правния спор и защитата. Протестът е изразяване на несъгласие, недоволство, неподчинение. Това е единият му аспект – форма на изразяване на правото на свобода. От друга страна той си прилича със защитата по това, че дава сигурност и охрана на човешката личност. В този смисъл протеста стои най-близко до чувствата като реакции. Протестът и спорът се различават по това, че при упражняването на протест няма отказ от изпълнение на задължения.

По принцип конформизмът е съгласие за спазване на определено поведение в съответствие с изискванията на обществото. Преобразувайки и влияейки на света

около себе си, човек се превръща сам в свое творение, като едновременно развива своя потенциал в съответствие със собствените си възможности. Това развитие на собствените стремежи и страсти трябва да става в съответствие с определения социален ред, който има за цел не да ги създаде, а да определи кои точно стремежи и по какъв начин трябва да бъдат проявени и развити. Същевременно човек трябва да постигне истинско самоизразяване по такъв начин че да не бъде социално оцетен от една страна и да отговори на стремежите на обществото. В това се състои смисълът на конформизма.

Девиантността, като характеристика на поведението на субектите, има различно обяснение. Тя може да се възприема като функция на вътрешни фактори, които водят до различия между индивидите; като резултат на социално-структурни различия, които са в основата на различния достъп до блага; като интеракция, взаимодействие между индивидуалното поведение и реакциите на обществото в резултат на общоприети ценности; като последица от моделирането на социалното поведение и изграждането на устойчив отклоняващ се модел на поведение.

5. Съществуването на правния спор е съотносимо към мярката, положена в правните позиции, от които се осъществява дискурса. Правният спор се характеризира с изразяване на несъгласие, на неприемане на нарушаването на компонентите на дискурса.

Правото е „универсално и всепроникващо“, защото неговото осмисляне от хората се отразява не само върху неговата даденост, но и върху другите страни на общественото и личното битие. Неговото пространство са разпределителните и обменните отношения, вплетени и неизменно присъстващи във всички други отношения. По този начин правото е натоварено с особен смисъл, който изразява връзката между хора и общности по повод блага, която е основана на формулата „давам, за да дадеш“. Тя се дешифрира като корелация на една изгодна позиция - „оправдан съм да имам, да се разпореждам, да претендирам, да ми бъде дадено“ – на една неизгодна позиция „длъжен си да дадеш, да направиш в полза на друг, да понесеш възмездие за нарушение.“

Моделите на поведение, заложили в правната позиция, предвиждат различни форми на волята, с които се свързва различно поведение. волята в субективното право, например, не се свежда само до това да приемеш, да изпълниш, да следваш модела или да не го приемеш, изпълниш или следваш. Самият модел на поведение е предварително ориентиран и свързан с различни форми на волята – свободна, самоограничена, външно ограничена. По този начин формата на волята присъства в модела. Затова свободата на волята при субективното право е свободата да следваш свободата в самия модел. Така тази воля извежда първата необходима част от смисъла на модела. Волята да се следва модела задвижва поведението.

Чрез дискурсните позиции правото въвежда реални модели на поведение, насочени към съзнанието и волята на субектите. М. Михайлова, която досега единствена постави този проблем приема, че „докато смисловият елемент заема битие на модели за поведение, волята става възможен подтик да следваш тези модели на поведение.“ Това е принципно вярно, но според нас връзката съзнание-воля е сложна. Тези два елемента изграждат както обективното, така и субективното в правото. „Правото е явление на съзнанието, то е вплетено в неговите рационални, емоционални и волеви компоненти“ Съзнанието е основа на волята в правото, волята е продължение на съзнанието. Правото разгръща своето действие на поведенческо ниво. Действията и постъпките са материалният предмет на неговото регулиране. Правното въздействие се изразява чрез прехода от обективното в субективното.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Човек е съзнателно мислещо същество. Неговата психика – съзнание, воля и чувства – го превръща в уникално създание, което е способно самостоятелно да

създава, направлява, организира, контролира своята съдба. Един от начините за постигането на неговите цели е използването на силата на правото, за да се регулира, нормира, моделира заобикалящата го действителност. Правото е изкуство на доброто и справедливото. С тази формулировка римските юристи съединяват в едно своите ценности за мяра и мярата на своите ценности. Правото е осмисляно като модел на благородни очаквания за създаване на ред и съвършенство в процеса на овладяване на заобикалящата действителност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Rawls John. A Theory of Justice. 1972
- [2] S.M.Lipset. Political Man. The Social Basis of Politics, Baltimore, John Hopkins University Press, 1988.
- [3] Гълъбов Антоний. Структури на отклоняващото се поведение. В: Социология на отклоняващото се поведение. С., 2005.
- [4] Драмалиев Любомир. Философски основи на морала и правото. С., 1996.
- [5] Дронзина Татяна. Разрешаване на конфликти. С., 1994
- [6] Лазаров Кино. Административно право. С., 2001,
- [7] Манев Маньо. Медиацията и гражданският процес. С., 2004
- [8] Михайлова Михайлина. Теория на правото. С., 2002
- [9] Михайлова Михайлина. Правото – смисъл, сянка, противоположности. С., 2001.
- [10] Неновски Нено. Право на защита. В: Основни права на човека и гражданина. С., 1998
- [11] Сталев Живко. Българско гражданско процесуално право. С., 2008
- [12] Стамболиев Огнян. Процесът е защита. С., 1994
- [13] Торбов Цеко. История и теория на правото. С., 1992
- [14] Христов Иво. Право и модерност. С., 2003

За контакти:

Гл. ас. д-р Елица Вълчева-Куманова, Катедра Публичноправни науки, Юридически факултет, Русенски университет “Ангел Кънчев”.